

Prof. Univ. Dr. Habil.
Ion Marian Croitoru,
Univ. „Valahia”, Târgoviște,
Univ. „1 Decembrie 1918”,
Alba Iulia

Dr. Oana-Mădălina
Popescu,
Biblioteca Academiei
Române, București

Motive ornitomorfe și fantastice în decorația hrisoavelor brâncovenești (II)

I. Introducere



În prima parte a studiului nostru¹, evidențiam câteva acte brâncovenești de cancelarie, decorate cu șerpi, și afirmam, în acel context, că ilustrația, care contrastează cu sobrietatea tipului de document pe care este redată, poate fi înțeleasă prin conotația sa simbolică, religioasă, pozitivă², șarpele fiind un simbol al înțelepciunii³, adică, în cazul respectiv, al discernământului voievodului, care reprezintă un dar primit de la Dumnezeu, pentru a-și conduce supușii încredințați.

În rândurile de față, continuăm cercetarea documentelor⁴ epocii respective, prin raportarea la alte elemente zoomorfe întâlnite, și anume, la diferite tipuri de păsări, propunându-ne să deslușim, de la caz la caz, dacă acestea au valoare pur estetică sau sugerează vreo taină iconografică, prin care se face referire la un simbol oficial sau altul, cu o conotație, însă,

¹ Publicat în nr. 1 al revistei *Martyria* pe anul 2026, cu titlul: „Motive zoomorfe și fantastice în decorația hrisoavelor brâncovenești (I)”.

² În alte cazuri, reprezentați și pe alte tipuri de surse, șerpilor pot aminti de diavol, de ispitirea din Rai sau de fățărnicia omenească, fiind folosiți, așadar, cu valoare negativă, deoarece acest model zoomorf are o ambivalență simbolică [*Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție Jubiliară a Sfântului Sinod, ed. Bartolomeu Valeriu Anania, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001, pp. 25 (*Facere*, 3), 1488 (*Matei*, 23, 29-39)].

³ După cum am arătat, în prima parte a studiului nostru, șerpilor, reprezentați pe actele de stat muntene, simbolizau discernământul conducătorilor mireni, iar, pe manuscrise liturgice sau pe cărțile episcopale, înțelepciunea arhierilor, sugerându-se, însă, că atât discernământul, cât și înțelepciunea erau daruri de la Dumnezeu, primite prin consacrare bisericească. Se poate adăuga, în acest punct, un alt exemplu, și anume, o scrisoare a unui ierarh, decorată la litera inițială E cu motive florale și cu trei șerpi. Este vorba despre scrisoarea din martie 1653, prin care patriarhul Antiohiei Macarie al III-lea Ibn al-Za'im îl informa pe țar despre vizita sa ulterioară în Rusia. Actul atestă și influența orientală a acestui element decorativ, vezi Vera TCHENTSOVA, „Documents Grecs des Métoques Roumains du Mont Athos et des Patriarcats Orientaux Conservés à Moscou à la Lumière d'une Analyse Paléographique”, în *The Romanian Principalities and the Holy Places Along the Centuries*, edited by Emanoil BĂBUȘ, Ioan MOLDOVEANU, Adrian MARINESCU, București, Ed. Sophia, 2007, p. 170, anexa 12.

⁴ În general, studiile asupra stilului brâncovenesc, cu elementele decorative specifice, florale și animaliere, s-au concentrat pe monumente de arhitectură, sculptură, manuscrise liturgice, iar dintre documente, mai mult, a atras atenția hrisovul arhieresc al mitropolitului Antim Ivireanul, păstrat, în original, la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, sub cota Sul 13, prin faptul că animalele din frontispiciu, redată cu trimitere la alfabetul grecesc, conțin inițialele numelui *Anthimos*: Aetos (vultur), Nikterida (liliac), Thos (șacal), Ierax (șoim), Melissa (albină), Ophis (șarpe), Saligkaros (melc), vezi Cătălina VELCULESCU, Ileana STĂNCULESCU, *Nu după slovă, ci după duh și după taina gândului*, Pîscu, Școala Agaton, 2020, p. 199; vezi și Gabriela DUMITRESCU, „Cancelaria domnească în timpul lui Constantin Brâncoveanu”, în *Civilizația epocii brâncovenești*, coord. Drd. Anca Beatrice TODIREANU, București, Monitorul Oficial Editură și Tipografie, 2014, pp. 70-98.

nu doar administrativă, ci și spirituală, raportată la conținutul legii strămoșești sau străbune, identificată cu credința creștină ortodoxă.

2. Hrisoave brâncovenești

Începem prezentarea cu un hrisov scris de către un caligraf cunoscut, întâlnit și anterior, în actele cu șerpi⁵, precum și în diferite manuscrise, inclusiv în pomelnicul Mitropoliei din Târgoviște⁶, care reprezintă un important izvor istoric, și pe care îl considerăm ca fiind și posibilul miniaturist al pieselor, și anume, Isar logofețelul/logofățul, cum el însuși se semna. Respectivul hrisov este pe pergament, datând din 20 decembrie 1695⁷, emis în București de către domnul Constantin Brâncoveanu (1688–1714) în favoarea unui boier, Vergo, mare paharnic, căruia voievodul îi întărea ocinile Fometești, Negreni⁸ și Zvânjoi din județul Vâlcea, pe care le avea de cumpărătoare, dar pentru care avusese, în mai multe rânduri, judecată cu vecinii de moșie, pământurile fiind, inițial, amestecate și nealese. În final, după cercetarea făcută la fața locului și pe baza mărturiilor mai multor boieri adevărați, numărul lor ajungând la 48⁹ din pricina redeschiderii cauzei în Divan, domnul îi confirmă lui Vergo stăpânirea asupra moșiilor.

Documentul atrage atenția prin ornamentația sa, caracterizată de simetrie, eleganță și solemnitate, aceasta din urmă fiind subliniată, mai ales, prin folosirea lichidului de aur și a culorii roșie, simboluri care, în lumea bizantină, aveau o încărcătură aparte, fiind, în trecut, prerogative ale împăratului de la Constantinopol, și, ulterior, au rămas investite cu o măreție deosebită. Elemente florale, de acant, sunt redată în frontispiciu, sub text, dar și la compoziția care însoțește inițiala *M*. De precizat, însă, că descoperim, ascuns între petalele florilor, un splendid păun, care ține în cioc unul din capetele ruloului pe care este redată litera *M* (de la *Milostieiu Bojiei*, adică *Din mila lui Dumnezeu*), cealaltă parte fiind ținută în cioc de o altă pasăre, care pare o acvilă (Fig. 1).

Ornamentele aparte, care înfrumusețează, le putem explica, pe de o parte, prin aceea că hrisovul conținea decizia definitivă, ceea ce însemna că nu

⁵ ANIC, *Sul* 9, actul din 25 aprilie 1695.

⁶ BAR, *Ms. rom.* 5748, copiat, în 1696, de către Isar logofățul, cum se semna la f. 10 v. Este un manuscris splendid decorat. Menționăm că avem în lucru un studiu, dedicat acestui valoros izvor istoric.

⁷ BAR, *Doc. Ist.*, CCCI/26. Document redat în facsimil, în *Constantin Brâncoveanu. Documente din Colecțiile Bibliotecii Academiei Române*, ed. Biblioteca Academiei Române/Mitropolia Olteniei, Craiova, Ed. Mitropolia Olteniei, 2014, pp. 100–101.

⁸ Negreni Fometești, sat în județul Vâlcea, azi comuna Mihăești, tot în județul Vâlcea (Melentina BÂZGAN, *Indicatorul localităților medievale din Țara Românească până la 1831*, București, Cartea Universitară, 2004, p. 69).

⁹ Boierii adevărați, după cum erau numiți, puteau fi în număr de 6, 12, 24 sau, maxim, 48, ei având rolul de a cerceta pe teren și în actele vechi cauza, precum și de a depune mărturie pentru ceea ce aflaseră, actul lor fiind dus la domn, care dădea decizia finală. În cazul de față, s-a ajuns la 48, un caz nu unic, dar destul de rar în practica judecătorească, din pricina repetatelor recursuri făcute de către vecinii de moșie ai lui Vergo paharnic.



Fig. 1 BAR,
Doc. Ist., MMVII/30 CCCI/ 26
1695 decembrie 20,
București. Hrisov prin
care domnul Constantin
Brâncoveanu îi întărea lui
Vergo, mare paharnic, mai
multe proprietăți. Litera
inițială M este decorată,
printre altele, cu două
păsări, un păun și o acvilă.
Act scris de către
Isar logofețel.

se mai dădea loc altor procese ulterioare pe aceeași temă. Pe de altă parte, Vergo, fost capuchehaie în vremea domnului Șerban Cantacuzino (1678–1688), era și un om important în stat¹⁰. Din păcate, însă, deși a îndeplinit misiuni diplomatice la Constantinopol, adică la Istanbul, ajungând, pentru o vreme, între anii 1701–1702, cel mai de seamă oficial muntean la Poartă (capuchehaie)¹¹, bucurându-se de încrederea domnului, care i-a acordat plată, precum și daruri la nunta sa, după cum se amintește în *Condica visteriei*, el s-a dovedit, în cele din urmă, neloial față de domn și față de propria patrie, fugind cu banii haraciului. În urma acestei lovituri, domnul nu s-a putut despăgubi decât cu o parte din sumă, obținută de pe urma vânzării lucrurilor

¹⁰ Grec de origine, Vergo a deținut mai multe demnității, în timpul domnilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu: mare paharnic, între 9 martie 1695–17 iunie 1697; mare clucer, între septembrie 1697–12 iulie 1702; anterior, fusese capuchehaie al domnului Șerban Cantacuzino, dar și al domnului Constantin Brâncoveanu, care l-a însărcinat și cu diferite solii la turci (Nicolae STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV–XVII, București, Ed. Enciclopedică Română, 1971, p. 253).

¹¹ Ion MATEI, *Reprezentanții diplomați (capuchehaii) ai Țării Românești la Poarta Otomană*, ed. Nagy PIENARU, Tudor TEOTEOI, București, Ed. Academiei Române, 2008, p. 258: Pe Vergo, fost portar sub Șerban Cantacuzino și capuchehaie pe lângă serascherul din Babadag, Brâncoveanu l-a folosit în diferite misiuni la Poartă. La 1690, e capuchehaie la tătari pe lângă Calgai Sultan. Anonimul brâncovenesc îl consideră pe Vergo prieten cu Mustafa pașa (Biyikli), care ajunsese în 1693 mare vizir și pregătea o mare expediție. În 1695, este pe lângă oastea otomană, apoi pe lângă hanul tătăresc. La 1696, e vel clucer și e trimis la Adrianopol [...] el făcuse parte, în 1690, dintr-o altă delegație, în legătură cu fixarea hotarelor țării cu raiaua Brăilei. Pe la 1700, e vel clucer și face parte din delegația condusă de Șerban vel vistiernicul Greceanu, care să aranjeze datoriile țării la Poartă și să facă un control al mânuirii banilor de către capuchehaii. De la această dată, Vergo va rămâne în permanență capuchehaie la Poartă, rezidând mai mult la Adrianopol, pe lângă marele vizir sau pe lângă caimacam.

din casa pe care Vergo o avea în București¹². Remarcăm și faptul că Isar logofețelul, care a scris documentul și, posibil, tot el l-a și miniat, era un caligraf apreciat, folosit pentru redactarea actelor importante ale vremii. Referință, în acest sens, sunt hrisovul cu icoane și alte miniaturi florale și zoomorfe (șerpi), prin care același domn își înzestra ctitoria sa iubită, mănăstirea Hurezi, pe care o dorea și necropolă, cu proprietăți, precum și manuscrisul conținând pomelnicul oficial la Mitropoliei Țării Românești.

Se cuvine amintit faptul că pot fi întâlniți păuni și în perioade anterioare, pe alte acte de cancelarie muntene de la începutul secolului al XVII-lea. De exemplu, pe hrisovul din 10 iulie 1614, emis de către domnul Radu Mihnea¹³ pentru mănăstirea Dealu, păstorită, la acea dată, de către ierarhul grec Matei al Mirelor († 1624), care a fost, probabil, însuși ilustratorul. Respectivul act este ornat și cu portretele ctitorilor, precum și cu icoana de hram a bisericii, Sfântul Ierarh Nicolae, fiind considerat, în consecință, primul cu chipuri sfinte, identificat până în prezent¹⁴. Revenind la perioada brâncovenească, se poate evoca faptul că sunt întâlniți păuni, precum și alte elemente zoomorfe, reale și fantastice, inclusiv șerpi, și pe alte tipuri de surse istorice, în afara documentelor de stat, de pildă, în decorația unor manuscrise liturgice. În acest sens, cităm câteva exemple: un *Liturghier* scris în limba greacă de către Calinic ieromonahul, la comanda voievodului (Fig. 2 & 3)¹⁵, piesă care prezintă similitudini de ornament și cu o lucrare anterioară, adică cu *Slujebnicul* mitropolitului Ștefan I al Ungrovlahiei¹⁶; un alt *Liturghier*, datat în prima jumătate a secolului al XVII-lea, redactat de către Daniil ieromonahul¹⁷; un manuscris grec ulterior, de la începutul secolului al XVIII-lea, cu slujba Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, dar și a Sfinților Mucenici Onisifor și Porfirie (9 noiembrie)¹⁸. Păuni apăreau și

pg. 73 Fig. 2 Muzeul Național de Artă al României, *Manuscrisul* 23, f. 2 r. 1693–1697
Liturghier în limba greacă, realizat în Țara Românească, la dorința domnului Constantin Brâncoveanu, de către Calinic ieromonahul, copist și miniaturist; frontispiciul *Dumnezeieștii Liturghii* a Sfântului Ioan Gură de Aur este ornat cu diferite împletituri, elemente vegetale, flori de acant, doi șerpi și doi păuni; litera inițială O este, de asemenea, decorată cu flori de acant; miniaturi policrome.

pg. 74 Fig. 3 Muzeul Național de Artă al României, *Manuscrisul* 23, f. 2 r. 1693–1697
Liturghier în limba greacă, realizat în Țara Românească, la dorința domnului Constantin Brâncoveanu, de către Calinic ieromonahul, copist și miniaturist; litera inițială O este decorată cu un sfânt, redat în rugăciune, iar chenarul este împodobit cu împletituri, elemente zoomorfe și ornitomorfe; miniaturi policrome.

¹² Ion MATEI, *Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană...*, p. 259.

¹³ Domn al Țării Românești (1601-1602, 1611, 1611-1616, 1620-1623), dar și al Moldovei (1616-1619, 1623-1626).

¹⁴ Vezi Prof. univ. dr. habil. Ion Marian CROITORU, Dr. Oana-Mădălina POPESCU, „Rafinament artistic și înnoire simbolică: continuitatea tradiției și apariția unor noi motive creștine în arta miniaturistică și ornamentica hrisoavelor voievodale de la Târgoviște și București, în secolul al XVII-lea”, studiu dat spre publicare în volumul *Voievozi de la Târgoviște – ctitori de spiritualitate ortodoxă*, care urmează să apară la Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, în anul curent.

¹⁵ Liana TUGEARU, *Miniatura și ornamentul manuscriselor din Colecția de artă medievală românească*, vol. I, *Manuscrise bizantine și grecești medievale târzii*, București, Ed. Muzeul Național de Artă al României, 1996, pp. 163-164, 217; *Liturghierul* Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu are cota Ms. 23. La f. 2 r din acest manuscris, în frontispiciul care deschide textul *Dumnezeieștii Liturghii* a Sfântului Ioan Gură de Aur apar doi păuni (Liana TUGEARU, *Miniatura și ornamentul manuscriselor...*, p. 213); alte păsări, precum și animale, întâlnim și la f. 6 r, lângă icoana unui Sfânt (Liana TUGEARU, *Miniatura și ornamentul manuscriselor...*, p. 216); la litera inițială O, la f. 54 v (Liana TUGEARU, *Miniatura și ornamentul manuscriselor...*, p. 218), găsim alți doi păuni, cu capetele lipite unul de altul, dar privind fiecare în altă parte, cu cozile frumoase, lăsate în jos, pe nuanțe de ocru, mov, roșu și verde; un păun, cu coada desfăcută, vedem și la f. 18 v (Liana TUGEARU, *Miniatura și ornamentul manuscriselor...*, p. 209), la capătul superior al inițialei T, pe aceeași filă cu cartușul conținând numele domnului Constantin Brâncoveanu.

¹⁶ BAR, Ms. rom. 1790.

¹⁷ BAR, Ms. gr. 1427, f. 1 r.

¹⁸ BAR, Ms. gr. 1371.



pe *Tetraevangelul* scris și decorat de către Sfântul Nicodim de la Tismana, în primii ani ai secolului al XV-lea¹⁹ (Fig. 4 & 5).

O legătură cu lumea greacă, dar și cu școala ierarhilor Matei al Mirelor și Luca al Buzăului, ultimul, originar din Cipru, devenit, ulterior, și mitropolit al Țării Românești (1602–1629)²⁰, sugerează prezența păunilor și

¹⁹ Vezi *Tetraevangelul* Sfântului Cuvios Nicodim de la Tismana. Caligrafiat și miniat la Mănăstirea Prislop, în anii 1404-1405, ed. anastatică, ed. Ginel Lazăr, Onești, Ed. Magic Print, 2018; la f. 101, apare un păun, frumos colorat cu nuanțe de mov; la f. 17, sunt redată și alte tipuri de păsări.

²⁰ Despre activitatea acestor ierarhi vezi Ion I. CROITORU, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I,



Fig. 4 BAR,
Manuscrisul grec 1427, f. 8 v.
Miscelaneu teologic cu
Dumnezeiasca Liturghie
după Sfântul Ioan Gură
de Aur și alte rugăciuni;
prima jumătate a secolului
al XVII-lea; miniatură cu
elemente zoomorfe și
ornitomorfe, un Sfânt,
înveșmântat în haine
arhieriești, plasat sub un
portic, peste care este
redat un Serafim.

stânga Fig. 5 BAR,
Manuscrisul grec 1371, f. 39 r.
Manuscris cu texte bisericești,
cuprinzând, printre altele,
slujba Sfinților Arhangheli
Mihail și Gavril, precum și a
Sfinților Mucenici Onisifor și
Porfirie, având însemnarea
anului 1734; miniaturi cu
icoane, elemente florale
și zoomorfe, reale și fan-
tastice; detaliu cu păuni.



a șerpilor, sub chipuri de balauri, pe codice cu texte teologice și liturgice, păstrate, actualmente, la Marele Meteor, datate de la începutul secolului al XVII-lea și scrise de către ieromonahul Antim din Ioanina, discipol al ierarhului caligraf Luca din Cipru și care a activat, pentru o vreme, în Țara Românească²¹. În acest sens, se poate evidenția codexul 217, un manuscris al *Psaltirii*, scris între anii 1634–1635, unde cadrul arhitectural, cu icoana împăratului David, este împodobit cu mai mulți păuni, iar, pe o altă pagină, se poate observa inițiala decorată cu doi balauri, care au capul mai alungit și dinți, dar corp de șarpe, fiind redați încolăciți pe cei doi stâlpi ai literei, cu gurile deschise²². De menționat că această formă decorativă este regăsită și în actele de cancelarie muntene din secolul al XVII-lea, la care ne-am referit în prima parte a studiului nostru²³.

De la Isar logofețelul, mai amintim, pentru elementele zoomorfe, și actele din: 14 ianuarie 1696 [domnul Constantin Brâncoveanu întărea pentru mănăstirea Brâncoveni partea mănăstirii Radu-Vodă din moșia Roșiani, județul Romanai, și partea Martei călugărița din satul Bănești; inițiala M este ornată cu flori de acant și cu o pasăre, adică o acvilă, cu aripile deschise, care ține în cioc o cruce și un sul, în care este mențio-

Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun, 2012, pp. 246–247.

²¹ Georgios PAPAETHIMIOU, „Lukas of Cyprus, Bishop and Metropolitan of Wallachia, and his Calligraphy School”, în *The Romanian Principalities and the Holy Places Along the Centuries...*, p. 129.

²² D. Z. SOFIANOS, *Holy Meteora. Itinerary*, ed. II, Holy Monastery of the Great Meteora, 2012, p. 85. Imaginile la care ne-am referit sunt redată în facsimil și fac parte din codexul 217, ff. 4v–5r.

²³ Vezi, mai sus, nota 1.

nat anul 1696 (Fig. 6)]²⁴; 18 iunie 1696 [același domn îi dăruiește mănăstirii Râmnicu de Jos vama carelor de la Ocna Teișani, iar mănăstirii Radu-Vodă vama de la Ghitioara; în frontispiciu, de o parte și de alta a florilor care formează chenarul scutului cu stema țării, este redată acvila cruciată, încadrată într-un decor floral, care poartă, în ghearele ei, un sul, în care este inscripționat anul 1696; de o parte și de alta a medalionului cu acvila sunt redade, pe două motive florale, de acant, alte două păsări, cu aripile strânse, dar care nu sunt afrontate, fiecare privind în altă parte (Fig. 7)]²⁵; ante 1 septembrie 1702 [voievodul Țării Românești îi întărea învățatului Constantin Cantacuzino (1639–1716), fost mare stolnic, moșia Arzoaia de pe apa Mostiștei, județul Ilfov, cumpărată de la fiii lui Vasile Câmpineanul; două păsări sunt redade pe ornamentele din frunze ale florilor de acant, care flanchează stema (scutul fiind practic decorat cu motive florale și zoomorfe), plasată în centrul frontispiciului; acvila cruciată ține, într-o gheară, un sul cu anul 1702²⁶ (Fig. 8)].

Din ultimele două hrisoave (18 iunie 1696 și ante 1 septembrie 1702), citate mai sus, reiese că cele două păsări, plasate de o parte și alta a stemei oficiale a Țării Românești (acvila cu crucea în cioc), au mai degrabă un rol decorativ, făcând parte, alături de elementele vegetale și florale (petale și flori de acant), din decorația propriu-zisă a scutului, în timp ce, pe hrisovul din 14 ianuarie 1696, unde nu mai regăsim în frontispiciu stema, ci doar pe sigiliul care autentifica textul (actualmente, pierdut, i se vede urma doar), pasărea reprezintă, de fapt, acvila heraldică, deși, nu mai este redată în compoziția clasică, pe scut, ci separat, pe partea superioară a inițialei *M* ornate cu floare de acant; ea are aripile deschise, cruce în cioc și sulul cu anul redactării actului.

La 22 decembrie 1691, din București, domnul Constantin Brâncoveanu îi întărea mănăstirii Hurezi, părți din satele Puțuri, Gioroc și Brătvoești, aflate în județul Dolj, pe care, așa cum ne spune textul, voievodul le cumpărase anterior, pe vremea când era doar boier, apoi, după ce a fost ales domn și a început construirea mănăstirii, i-a dăruit comunității monahale aceste ocini, împreună cu actele doveditoare ale cumpărării, adică cu zapisele: *Pentru că această ocină den Puțuri și den Gioroc și den Brătvoești, fiindu ale Domniei Méle de cumpărătoare și le-am stăpânit Domnia Mea cu bună pace. Iar după ce ne-au miluit Dumnezeu cu domnia și cu stăpânirea ță-*

²⁴ ANIC, *M-reă Brâncoveni*, III/21; Claudiu Victor TURCITU, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Portret domnesc și retrospectiva unei epoci (1654-1714)*, București, DAR Publishing Development, 2019, pp. 266-267.

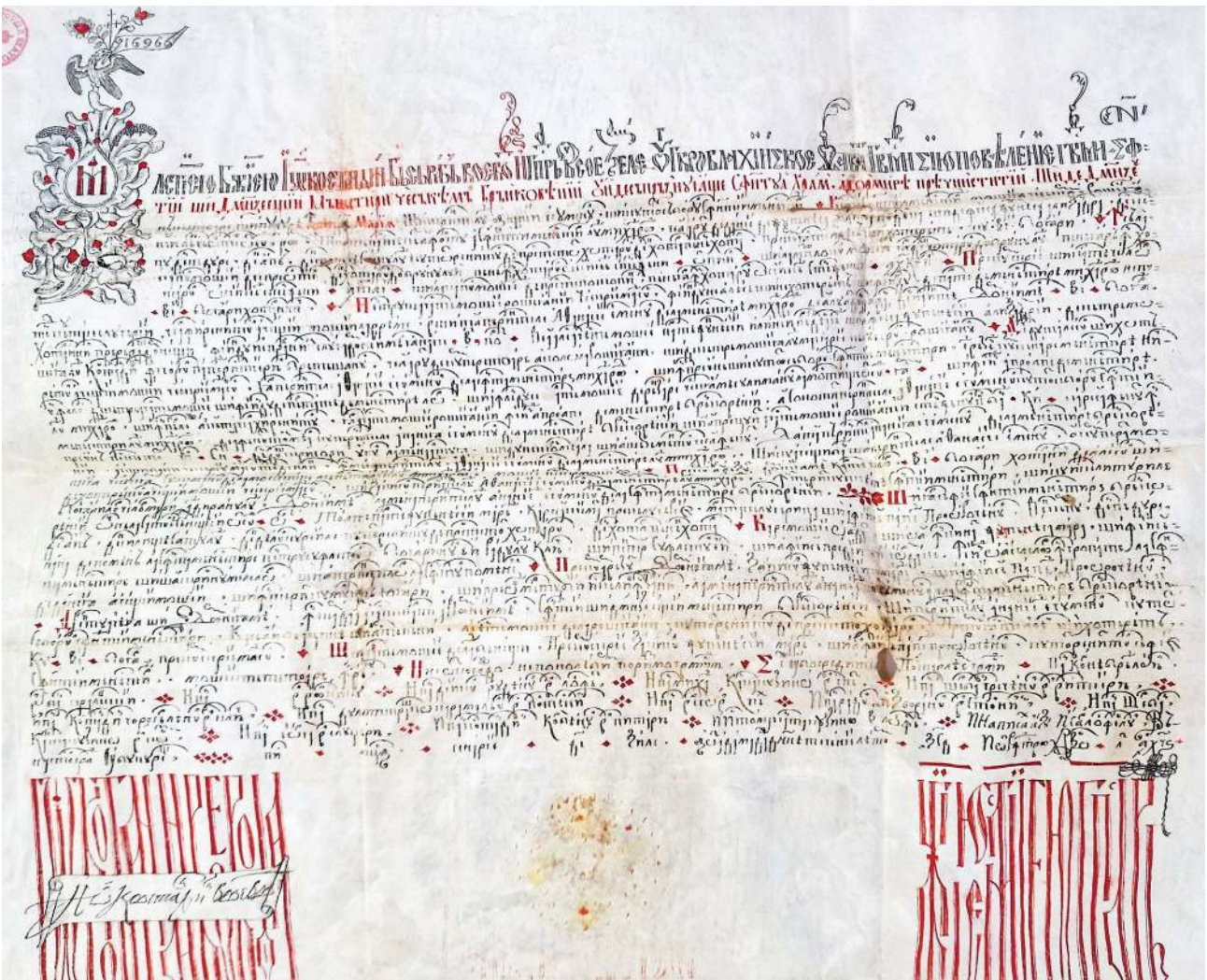
²⁵ ANIC, *M-reă Râmnicu-Sărat*, I/16; Claudiu Victor TURCITU, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Portret domnesc și retrospectiva unei epoci (1654-1714)*..., pp. 268-269.

²⁶ ANIC, *M-reă Cernica*, II/20; Claudiu Victor TURCITU, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Portret domnesc și retrospectiva unei epoci (1654-1714)*..., pp. 294-295. În frontispiciu, scut cu elemente florale, vegetale și zoomorfe, încadrat cu acvila cruciată.

pg. 77 Fig. 6 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Mănăstirea Brâncoveni*, III/21

1696 ianuarie 14, București. Hrisov prin care domnul Constantin Brâncoveanu îi întărea mănăstirii Brâncoveni partea mănăstirii Radu-Vodă din moșia Roșiani, județul Romanați, precum și partea Martei călugărița, din satul Bănești. Litera inițială *M* este decorată cu flori de acant, iar deasupra cu acvila cruciată. Act scris de către Isar logofețel.

jos Fig. 7 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Mănăstirea Râmnicu Sărat*, I/16
1696 iunie 18. Domnul Constantin Brâncoveanu îi dăruia mănăstirii Râmnicu de Jos vama carelor de la Ocna Teișani, iar mănăstirii Radu-Vodă vama de la Ghitioara. Două păsări sunt redade lângă stema țării. Act scris de către Isar logofețel



rii aceștia, și dentru dumnezeiescul năstrav cugetându întru inima noastră a zidi și a înălța sfânta mănăstire pe locul satului Hurezii, găsindu-să loc ca acela bun și scaun de mănăstire, și cu ajutorul lui Dumnezeu începându temeiul de zidirea mănăstirii. Și mai închinându Domniia Mea mănăstirii și alte sate și moșii, am socotit Domniia Mea de am închinat și aceste ocine dentr-aceste sate și cu rumânii ce scriu mai sus, dându și toate zapisele cele de cumpărătoare, ca să fie sfintii mănăstiri de întărire și Părinților călugări de hrană și de îmbrăcăminte, iară Domniei Méle și răposaților părinților Domniei Méle veșnică pomenire²⁷. Scris pe pergament de către cunoscutul copist Costandin Mihalovici logofătul Conțescul²⁸, actul este somptuos decorat: în frontispiciu se află stema țării, adică acvila cu crucea în cioc, având însemnele puterii, sabia și buzduganul în gheare, pe un scut cu frunze de lauri, plasat, la rândul său, pe un rulou susținut lateral de alte două acvile. O a treia pasăre, diferită de celelalte, albă (posibil un porumbel), ținând un sul în cioc, cu semnul Sfintei Cruci, observăm și peste florile de acant ale inițialei M²⁹ (Fig. 9).

În acest punct, se cuvine reamintit faptul că mai multe hrisoave, decorate cu elemente zoomorfe (cu șerpi), fuseseră scrise de către Mihai, fiul lui Stan logofăt din Târgoviște, un activ copist al vremii, încă dinaintea domniei Sfântului Constantin Brâncoveanu. Pentru studiul de față, menționăm și hrisovul din 20 mai 1693 al aceluiași logofăt, emis de către voievodul muntean în favoarea preotului Fiera și a copiilor săi, cărora li se întărea ocina în Băjești, județul Ilfov, și un heleșteu la apa Mostiștei. Actul este decorat în frontispiciu cu două buchete de flori de acant, de o parte și alta a scutului cu stema țării, care are acvila cruciată, iar pe ornamentația florală a literei M este redată o pasăre, albă, cu aripile strânse (Fig. 10)³⁰.

De la același logofăt Mihai, fiul lui Stan, s-a păstrat și un alt hrisev brâncovenesc, interesant prin decorație, și anume, cel emis de către domnul muntean, la 30 decembrie 1691³¹, în favoarea lui Alexandru, mare logofăt,

²⁷ ANIC, *M-rea Hurezi*, III/71.

²⁸ ANIC, *M-rea Hurezi*, III/71.

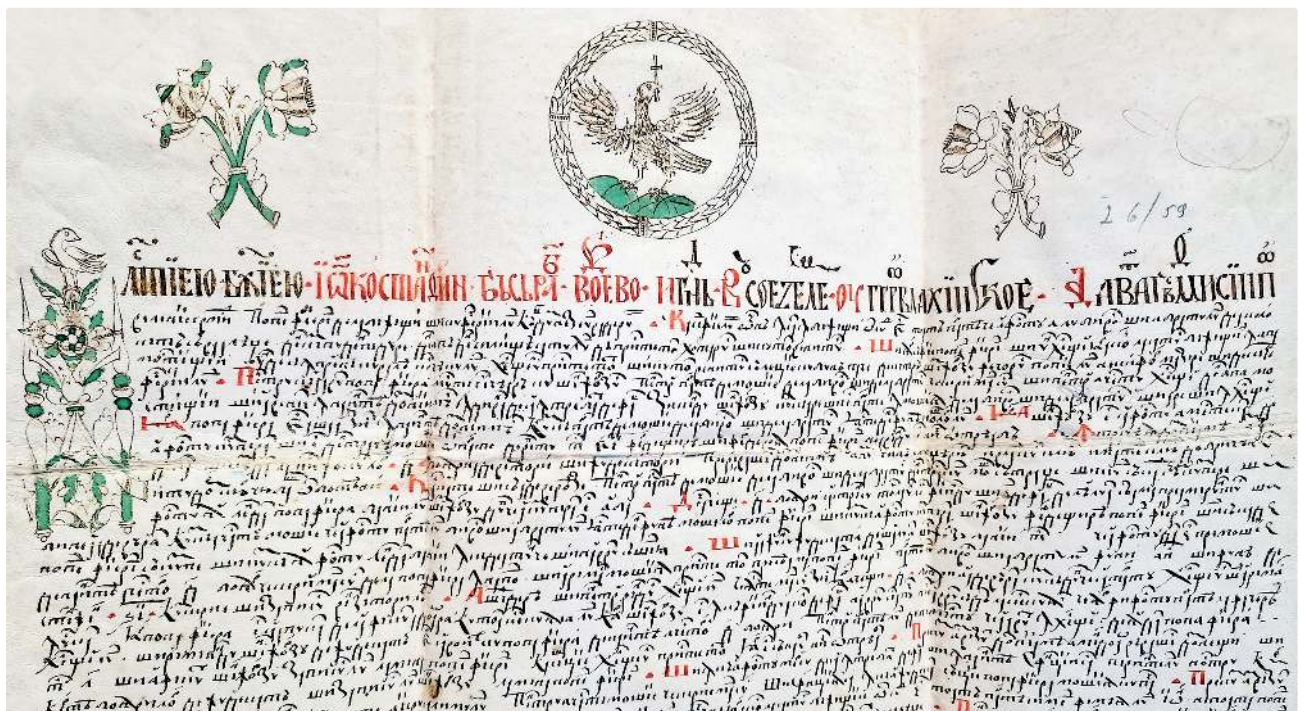
²⁹ ANIC, *M-rea Hurezi*, III/71. Pentru acest act, redat în facsimil și transcriere, vezi Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, *Documente de la Constantin Brâncoveanu privitoare la mănăstirea Hurezi și la unele localități din județul Vâlcea (1691–1714)*, Brăila, Muzeul Brăilei Carol I, Ed. Istros, 2017, pp. 81–84, 213, doc. 5: litera inițială ornată cu frunze și flori de acant argintii, cu pistilurile roșii și puncte de aceeași culoare presărate pe alocuri; în partea stângă superioară a literei inițiale este o pasăre, reprezentată din profil, cu capul întors spre aripa stângă, ținând în cioc un hrisev desfășurat orizontal și având în centru invocația simbolică: o cruce radiantă neagră [...] în frontispiciu documentului stema heraldică a Țării Românești: scut rotund, cu bordură, încărcat cu o acvilă de argint, redată în întregime și din față, cu corpul spre dreapta, aripile deschise, capul conturnat, ținând în gheara dreaptă o spadă poziționată în pal, în cea stângă buzduganul dispus în bară, iar în cioc o cruce dublă, neagră [...] compoziția heraldică este așezată pe mijlocul unui alt hrisev desfășurat [...] cu flancurile puțin răsucite în interior și pe care stau cu picioarele, ca suport, două acvile, redată cu corpul spre interior, aripile deschise.

³⁰ ANIC, *Mitropolia Țării Românești*, XVI/17; Claudiu Victor TURCITU, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Portret domnesc și retrospectiva unei epoci (1654–1714)...*, pp. 258–259.

³¹ BAR, *Doc. Ist.*, CLIX/15. Documentul i-a aparținut lui I. C. Filitti, cum ne arată ex-librisul, sub formă de ștampilă.

pg. 79 Fig.8 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Mănăstirea Cernica*, II/20 1702 ante septembrie 1. Domnul Constantin Brâncoveanu îi întărea învățatului Constantin Cantacuzino, fost mare stolnic, moșia Arzoaia, județul Ilfov. Două păsări sunt redată lângă stema țării. Act scris de către Isar logofețel.

jos Fig.9 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Mănăstirea Hurezi*, III/71 1691 decembrie 22, București. Domnul Constantin Brâncoveanu îi întărea mănăstirii Hurezi părți din satele Puțuri, Gioroc, Bratovoiești, situate în județul Dolj. Două păsări sunt redată pe scutul stemei, iar o alta pe litera inițială M, ornată cu flori de acant. Act scris de către Constantin Mihalovici Conțescul.



pg. 80 Fig. 10 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Mitropolia Țării Românești*, XVI/17 1693 mai 20, București. Domnul Constantin Brâncoveanu îi întârea preotului Fiera și fiilor săi ocină în Băjești, județul Ilfov, și un eleșteu în apa Mostiștei. Actul este decorat în frontispiciu, cu două buchete de flori de acant, de o parte și alta a scutului cu stema țării, adică cu acvila cruciată, iar pe ornamentația florală a literei M este redată o pasăre, albă, cu aripile strânse. Act scris de către Mihai, fiul lui Stan logofăt din Târgoviște.

jos Fig. 11 BAR, *Documente Istorice*, CLIX/15 1691 decembrie 30. Domnul Constantin Brâncoveanu îi întârea lui Alexandru, mare logofăt, satul Alexeni din județul Ialomița. Hrisov decorat cu acvila cruciată, cu doi lei înaripați, tenanți, și cu o pasăre pe inițiala M. Act scris de către Mihai logofăt, fiul lui Stan.

laritate, în sensul că modelele fantastice erau mai rar folosite pe hrisoavele vremii. Invocația simbolică este prinsă într-o compoziție florală, iar inițiala M este frumos realizată, cu cei doi stâlpi ai literei redați ca două lumânări, deasupra stând o pasăre, cu aripile strânse; ornamentația este realizată cu chinovar și lichid de aur, în cea mai mare parte, amănunt care îi dă o solemnitate aparte³². Observăm, însă, o neconcordanță între datarea actului, doar prin vâleatul exprimat 7200, decembrie 30 (care corespunde anului de la Hristos 1691) și eșarfa pe care acvila cruciată din stemă o ține în gheare, unde s-a marcat anul creștin 1692. Nepotrivirea o putem explica fie prin faptul că miniatura a fost realizată sau finalizată în 1692, având în vedere că textul s-a scris la 30 decembrie 1691, fie că au fost implicate, în acest caz, două persoane, logofătul fiind diferit de miniaturist. Faptul că anul de la Hristos este 1691 și nu 1692 reiese nu doar din calculul clasic, ci și din analiza membrilor Divanului domnesc, care semnează ca martori la finalul textului. Concludent pentru noi este că Diicu Rudeanu, care își pune semnătura de mare clucer, a deținut demnitatea din iunie 1689 până în iunie 1692, ulterior, el semnând ca fost mare clucer (deci, în 30 decembrie 1692, el nu mai era în dregătorie); de asemenea, Ghinea Rustea-Văleanu a fost mare vornic între 1687 și 26 aprilie 1692³³ (Fig. 11).

Păsări, altele decât acvila heraldică, pe care o regăsim în stema Țării Românești și pe sigiliile domnești, mai apar pe hrisoave din epoca supusă studiului. De pildă, pe hrisovul din 15 ianuarie 1689³⁴, prin care domnul Constantin Brâncoveanu scutea de dări 50 de case de rumâni ai mănăstirii Bistrița (condusă, pe atunci, de către Paisie egumenul). Respectivii rumâni erau din Costești, județul Vâlcea, actul fiind scris în București, pe pergament, de către Radu, fiul lui Gherghe logofăt. Din text aflăm că satul era al mănăstirii, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, construită din temelie de răposatul Barbu banul Craiovescu, numit de către domn, strămoșul său, iar rumânii erau iertați de plata dărilor, enumerate nominal, cu excepția banilor pe care trebuiau să îi dea pentru plata haraciului, eșalonati în mai multe tranșe. Pentru aceste facilități fiscale, ei erau datori să *fie de treaba și de poslușaniia sfintei mănăstiri și părinților călugări carii vor fi lăcuitori într-acea sfântă mănăstire de ajutoriu*³⁵. Între ornamentele acestui

³² Această solemnitate se explică prin faptul că beneficiarul, Alexandru Alexeanu, mare logofăt între mai 1689–mai 1692 (se mai numea și Alexandru din Alexeni sau Ghiormănescu, fiind fiul lui Ghiorma, mare ban, grec de origine), era o persoană importantă în stat, datorită descendenței, dar și demnităților deținute de către el sau de către membrii familiei sale; se înrudea, prin prima sa soție, Marica, cu domnul Matei Basarab, iar prin a doua soție, Stanca, cu familia boierilor Corbeni, înrudiți cu domnul Constantin Brâncoveanu, vezi Nicolae STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVI...*, pp. 105–106.

³³ Nicolae STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVI...*, pp. 185, 239.

³⁴ ANIC, *M-rea Bistrița*, LXIII/234. Pentru acest hrisov, publicat în facsimil și transcriere, vezi și Claudiu Victor TURCITU, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Portret domnesc și retrospectiva unei epoci (1654–1714)...*, pp. 76–79.

³⁵ ANIC, *M-rea Bistrița*, LXIII/234.

hrisov, vedem o primă pasăre, așezată pe tulpina florii de acant care decorează semnul Sfintei Cruci, privind în sus, spre o alta, oarecum similară ca aspect, care ține în cioc un rulou nescris, plasată pe vârful buchetelor de flori care împodobesc inițiala *M*, decorată cu împletituri și vase de flori, ceea ce face trimitere la motive orientale. Actul este autentificat cu sigiliul domnesc (timbrat mobil, pus între cele două părți ale monogramei) și cu semnătura autografă a voievodului, dar stema, adică acvila cruciată, în forma ei clasică, pe scut, nu mai apare în frontispiciu; în acest caz, putem considera pasărea de pe floarea de acant ca fiind acvilă, deci cu referire la simbolul heraldic, dar, de data aceasta, nu a mai fost trecut semnul Sfintei Cruci pe rulou. Cât privește prima pasăre, considerăm că are, însă, doar un rol decorativ (Fig. 12).

O compoziție similară, cu acvila care are aripile deschise și stă pe buchetul de flori de acant din ornamentația inițialei *M*, apare și la documentul din 16 decembrie 1691³⁶, prin care domnul Constantin Brâncoveanu îi dăruia mănăstirii Hurezi, ctitoria sa, cu hramul Sfinților Constantin și Elena (despre care se menționează că a fost înălțată din temelie, prin oste-neala domnului, întru slava lui Dumnezeu, voievodul *dentru dumnezeiescul năstav*³⁷ *cugetând întru inema noastră a zidi și a înălța sfântă mănăstirea pre locul satului Hurezii, găsindu-se loc ca acela bun și scaun de mănăstire, și cu ajutorul lui Dumnezeu începând temeiul de zidirea mănăstirii*³⁸), vinăriciul domnesc din dealurile Sutești, Nemoiu, Gârdești, Zlătărei și Crețeni, situate în județul Vâlcea, călugării primind, pe an, din zece vedre de vin o vadră și pârparul³⁹. De data aceasta, pe ruloul păsării vedem miniat semnul Sfintei Cruci, ca invocație simbolică, în timp ce, o a doua pasăre, tot acvilă, a fost redată în partea stângă inferioară a ornamentului floral al literei inițiale *M*. Textul a fost scris de către *Gherghe logofăt za Divan, snă*⁴⁰ *lane logofăt*⁴¹ (Fig. 13).

³⁶ ANIC, *M-rea Hurezi*, LV/1. Pentru acest hrisov, redat în facsimil și transcriere, vezi Claudiu Victor Turcitu, Constantin Basarab Brâncoveanu. Portret domnesc și retrospectiva unei epoci (1654-1714)...., pp. 128-131; de asemenea, mai vezi și Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Documente de la Constantin Brâncoveanu privitoare la mănăstirea Hurezi și la unele localități din județul Vâlcea (1691-1714)...., pp. 80-81, 212, doc. 4, cu o descriere amplă a miniaturii (p. 81), din care redăm doar o parte: invocația simbolică reprezentată sub formă de cruce potențată, flancată de două steluțe, toate pictate cu chinovar și dispuse pe mijlocul unui hrisov desfășurat, ținut în cioc, de marginea stângă, de o acvilă argintie, redată în întregime, din profil, cu capul întors spre aripa stângă, stând cu picioarele pe partea dreaptă superioară a unei flori de acant roșii, cu umbre albe pe alocurea [...] în partea stângă, la piciorul plantei, încă o acvilă argintie, redată în întregime și ușor oblic spre plantă, cu aripile deschise, cea dreaptă în jos, cea stângă în sus.

³⁷ Năstav = îndrumare, călăuzire, povățuire [Dicționarul limbii române (DLR), t. X, București, Ed. Academiei Române, p. 126].

³⁸ ANIC, *M-rea Hurezi*, LV/1.

³⁹ Pârpar = impozit pe vii și vin, plătit în perperi [Instituții feudale din Țările Române. Dicționar, coord. Ovid Sachelar, Nicolae Stoicescu, București, Ed. Academiei, 1988, p. 359].

⁴⁰ Za Divan = de Divan; Snă = fiul lui, în limba slavonă.

⁴¹ ANIC, *M-rea Hurezi*, LV/1. Nici acest document nu are în frontispiciu stema, însă, este autentificat cu sigiliu rotund, timbrat mobil, care redă și acvila cruciată, însoțită de soare și lună, stând pe un arbore, flancat



Fig. 12 Arhivele Naționale Istorice Centrale, Mănăstirea Bistrița, LXIII/234 1689 ianuarie 15, București. Domnul Constantin Brâncoveanu scutește de dări 50 de case de rumâni ai mănăstirii Bistrița, din județul Vâlcea. Invocația simbolică și litera inițială Msunt decorate cu două păsări. Act scris de către Radu, fiul lui Gherghe logofăt.

3. Semnificația folosirii motivului ornitomorf în acte de cancelarie

Hrisoavele brâncovenești, impresionante prin folosirea lichidului de aur și a chinovarului, au o formă aparte în ceea ce privește decorația. Cel mai des întâlnim compoziții florale, cu acant, ample și elegant elaborate, plasate la litera inițială M, care are, uneori, părțile laterale redată ca două sfeșnice, cu lumânări, sau ca două coloane antice. Stema heraldică apare pe sigiliile domnești, însă, uneori, ea nu mai este redată și în centrul frontispiciului, pe scut, așa cum eram obișnuiți. În schimb, o acvilă cu crucea

de două personaje încoronate. Pentru descrierea acestui tip de sigiliu, vezi Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Documente de la Constantin Brâncoveanu privitoare la mănăstirea Hurezi și la unele localități din județul Vâlcea (1691-1714)..., p. 27, unde se detaliază și miniatura: invocația simbolică reprezentată sub formă de cruce potențată, flancată de două steluțe, toate pictate cu chinovar și dispuse pe mijlocul unui hrisov desfășurat, ținut în cioc, de marginea stângă, de o acvilă argintie, redată în întregime, din profil, cu capul întors spre aripa stângă, stând cu picioarele pe partea dreaptă superioară a unei flori de acant roșii [...] în partea stângă, la piciorul plantei, încă o acvilă argintie, redată în întregime și ușor oblic spre plantă, cu aripile deschise, cea dreaptă în jos, cea stângă în sus.



Fig. 13 Arhivele Naționale Istorice Centrale, Mănăstirea Hurezi, LV/1 1691 decembrie 16, București. Domnul Constantin Brâncoveanu îi dăruiește mănăstirii Hurezi vinăriciul din dealurile Sutești, Nemoiu, Gârdești, Zlătărei și Crețeni, situate în județul Vâlcea. Hrisov decorat cu două păsări în compoziția literei inițiale M. Act scris de către Gherghie logofăt de Divan, fiul lui Iane logofăt.

în cioc sau desenată pe eșarfa ținută în cioc de această pasăre se poate observa deasupra ornamentului vegetal (acant) al literei inițiale, de regulă, M, deschizând formula devoțiunii exprimate în limba slavonă. Alături de această acvilă, care are valoare heraldică, în unele documente mai apar și alte păsări, fie cu rol de tenanți ai scutului stemei, fie între ramurile decorației florale ale semnelui Sfintei Cruci, din fața textului. Inițiala mai este decorată uneori și cu șerpi, unul sau doi, împlețiți între ei sau urcând, separat, fiecare pe unul dintre stâlpii literei. Deși rar, vedem, de asemenea, și elemente fantastice, lei înaripați care flanchează acvila frontispiciului. Într-un singur caz, am întâlnit, până acum, miniaturi iconografice, de ti-

pul icoanelor⁴² cu Sfinți, Îngeri și Mântuitorul Iisus Hristos, așa cum se întâmplă pe hrisevul din 1695, prin care voievodul înzestra ctitoria sa, mănăstirea Hurezi, cu proprietăți.

Talentații caligrafi, care au scris actele decorate cu elemente zoomorfe și ornitomorfe, unele chiar și fantastice, la care ne-am referit în rândurile de față (Isar logofăt; Constantin Mihailovici Conțescul; Mihail, fiul lui Stan logofăt; Radu, fiul lui Gherghe logofăt; Gheorghe logofăt de Divan, fiul lui Iane logofăt), au redactat și anterior acte de cancelarie, dintre care unele cu miniaturi, în timpul altor voievozi, dar au copiat și alte tipuri de materiale, de pildă, manuscrise religioase. De altfel, considerăm că este foarte probabil ca tot ei să fi și ilustrat textele scrise. Detaliile surprinse sugerează continuitatea activității diecilor cancelariei domnești, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, independent de schimbarea voievozilor, iar diversitatea surseilor realizate și gradul de dificultate al acestora subliniază măiestria logofeților.

Totuși, spre deosebire de prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar și de epoca fanario-tă, observăm, cât privește hrisevele brâncovenești, câteva caracteristici: 1) o preferință pentru ornamentele florale, care abundă; 2) o preluare, dar nu și o deasă utilizare, a unora dintre motivele animaliere și aviare, întâlnite mai des în vremea domnilor Antonie Vodă (1669–1672), Grigorie I Ghica (1660–1664, 1672–1673) și Gheorghe Duca (1673–1678); 3) o rară folosire a imaginilor sacre, cum ar fi miniaturile iconografice, chiar și în documentele destinate mănăstirilor.

În ceea ce privește simbolistica modelelor ornitomorfe, în afara acvilelor din stemă,

unele păsări au rol estetic. Păunii, însă, nu au doar un rol decorativ, fiind admirați pentru frumusețea penajului, dar și simbolic, fiind folosiți în arta creștină încă din vremea bizantină, astfel că sunt întâlniți pe mozaicurile bisericilor, dar și pe manuscrise religioase. Important de observat, pentru studiul nostru, este că apar și pe hriseve, adică pe actele de cancelarie sau de stat, care, prin natura lor, au o anumită sobrietate și, implicit, solemnitate, căci orice detaliu este analizat, din moment ce implică statul, ca instituție, și nu doar persoana particulară a voievodului emitent. În traduceri românești ale textelor de tip *Fiziolog* sau *Bestiar*, prin pilda păunului li se amintea credincioșilor creștini că, oricâte bunătăți ar avea, nu au de ce să se mândrească cu ele, pentru că sunt daruri primite de la Dumnezeu, după cum nici păunul nu trebuie să se semețească pentru penajul său impunător din coada sa frumoasă⁴³. Păunul simboliza, în lumea antică, măreția și frumusețea, dacă se are în vedere sensul pozitiv, pe când, în lumea creștină, el a ajuns să simbolizeze, tot prin raportare la sensul pozitiv, nemurierea și învierea, potrivit faptului că trupul sau carnea păunului nu se descompune. Totuși, în funcție de context, păunul mai simboliza viața veșnică și raiul, mai ales când apar doi păuni, de o parte și de alta a unui vas, izvor sau pom al vieții; incoruptibilitatea sufletului, raportată tot la lipsa de descompunere a cărnii păunului; renașterea duhovnicească, asociată cu reînnoirea anuală a penajului; atotștiința

⁴³ Cătălina VELCULESCU, Viorel GURUIANU, Manuela ANTON (ed.), *Fiziolog. Bestiar*, Editura Cavallioti, București, 2001, p. 58: Ms. rom. 3275, din 1799, copiat în Țara Românească de către Ioniță Dascălul, redă un Cuvânt pentru păune: Păunile este mai frumos decât alte păsări și are podoabe mari și umblă cu mare gingășie, Și înălțându-se, i se pare că ar fi un înger, iar deacă-ș vede picioarele lui și unghile lui ca de găină, atuncea ohtează și să smerește și să lasă mai jos decât toate păsările. Pilda: Așa și tu, oame, deacă-ți dă Dumnezeu bogăție, nu te înălța, deacă pricepuși, pentru că toți sânt făcuți de un făcător, că cine au făcut pre împăratul, tot acela și pre cel sărac.

⁴² Ne referim, în acest punct, la ceea ce reprezintă miniaturile, altfel spus, la chipurile sfinte redată și nu la întrebuințarea liturgică sau în cult a icoanelor.

lui Dumnezeu și trezvia duhovnicească, luându-se ca reper ochii de pe coadă, interpretați ca simboluri ale cunoașterii, vederii și vigilenței. În sens negativ, păunul poate simboliza mândria, vanitatea și trufia, din cauza etalării penajului⁴⁴. Din aceste motive, el a fost reprezentat în pictura catacombelor, pe obiecte de artă și pe numeroase manuscrise liturgice⁴⁵, unele realizate de către ucenici formați în tradiția caligrafică și miniaturistică a ierarhului Matei al Mirelor⁴⁶, renumitul învățat de la începutul secolului al XVII-lea pe care l-am amintit și anterior.

Referitor la stema Țării Românești, specialiștii au cercetat tipul păsării, stabilind anumite similitudini între acvila heraldică munteană și vultur, care reprezenta un vechi model din perioada antică⁴⁷, preluat, apoi, și în Creștinism, ca simbol al Sfântului Ioan Evanghelistul, dar folosit atât pe stelele funerare, amintind de Învierea Domnului, cât și în scrierile de tip *Bestiar*⁴⁸. Folosit în lumea antică, romană, dar și bizantină, acvila sau vulturul simplu sau bicefal a intrat și în spațiul muntean. Deși se consideră că acest fapt s-a petrecut indirect, după unii cercetători, prin dinastia angevină ungară⁴⁹, acvila putea aminti, totuși, atât de romanizarea populației Daciei, cât și de creștinarea teritoriului⁵⁰, ceea ce induce situarea

44 Pentru mai multe detalii vezi Jelena ANDELKOVIĆ, Dragana ROGIĆ, Emilija NIKOLIĆ, „Peacock as a Sign in the Late Antique and Early Christian Art”, în *Archaeology and Science*, nr. 6 (2010), pp. 231-248; Raphaël DEMÈS, *Autour du paon et du phénix. Étude d'une iconographie culturelle et funéraire dans le Bassin méditerranéen (IVe–XIIe siècles)*, teză de doctorat în istoria artei, Université Bourgogne-Franche-Comté, 2017.

45 Louis CHARBONNEAU-LASSAY, *La mystérieuse emblématique de Jésus-Christ. Le Bestiaire du Christ*, Ed. Albin Michel, Paris, 2006, pp. 617-627.

46 Ovidiu-Victor Olar (ed.), *Liturghierul grecesc de la Mănăstirea Stavropoleos*, Ed. Cuvântul Vieții, București, 2024, pp. 24, 26, 28, 59: două Liturghiere în manuscris, unul realizat în 1611 și păstrat la mănăstirea Sfântul Pantelimon din Sfântul Munte, un altul din 1622 și păstrat la mănăstirea athonită Ivir.

47 Vezi I. D. Ștefănescu, „Originea și evoluția unor teme care apar în arta bisericească”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XL, nr. 1-2, p. 43-57. În acest studiu, autorul sublinia, printre altele, că, în perioada romană, acvila-vulturul era pasărea despre care se credea că duce la cer sufletul împăratului mort. În Creștinism, acvila, dobândind o nouă interpretare, va apărea pe stelele funerare, amintind de Învierea Domnului și de versetul 5 din Psalmul 102: *Înnoi-se-vor ca ale vulturului tinerețile tale*. Trimitere la acest verset reprezintă o conexiune și cu renașterea duhovnicească a creștinului, prin însușirea modului de viață conform Ortodoxiei.

48 De la vultur, omul putea învăța, printre altele, să se încălzească sufletește prin Sfintele Taine ale Bisericii, așa cum respectiva pasăre se încălzește de la soare: *Așa și tu, oame: deaca înbătrânești, sue-te în sus, adecă către duhovnic și-ț ispoveduiaște păcatele tale și te spală cu lacrămil-e> tale și te încălzește de soare, adecă de slujba sf-i>ntei beserici, și așa vei scăpa de păcat* [Cătălina VELCULESCU, Viorel GURUIANU, Manuela ANTON (ed.), *Fiziolog. Bestiar...*, pp. 36, 41].

49 Se consideră că simbolul a ajuns din Imperiul Bizantin în Apus, prin relațiile comerciale, mai precis, prin mătasurile folosite la învelirea obiectelor de cult, parcurgând traseul din Ungaria în Țara Românească (I. D. ȘTEFĂNESCU, „Originea și evoluția unor teme care apar în arta bisericească”..., p. 50). Despre influența apuseană, prin filiera ungară, a simbolului vechi heraldic muntean vezi și Dan CERNODOEANU, *Evoluția armeriilor Țărilor Române, de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, trad. din fr. Livia Sîrbu, Brăila, Muzeul Brăilei, Ed. Istros, 2005, p. 74.

50 Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Maria DOGARU, *Tezaur sfragistic românesc. I: Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856)*, București, Ars Docendi, 2006, p. 29: *deși este utilizată frecvent în toată Europa, pasărea apare cruciată doar la Țara Românească, vorbind astfel, plastic, despre faptul că religia creștină a pătruns pe acest teritoriu prin intermediul romanilor, reprezentați heraldic, deseori, printr-o acvilă. Împreunate, simbolurile din stema heraldică atestă adevărul conform căruia băștinașii acestor meleaguri, urmașii daco-romanilor, au preluat creștinismul încă din primele secole ale mileniului unu, creștinarea timpurie și păstrarea acesteia, în ciuda tuturor vicisitudinilor vremii*. Vezi și Octavian ILIESCU, „Din trecutul unei steme. O acvilă neobișnuită”, în *Magazin Istoric*, V, 1971, nr. 3, pp. 27-32; Maria DOGARU, *Din heraldica României*, București, JIF, 1994, p. 38.

faptului respectiv într-o perioadă de început a etnogenezei și creștinării neamului român.

Ca mod de reprezentare, însă, a existat și o confuzie a termenilor, provocată și de diferențele dintre imagini⁵¹, dar s-a constatat, pe baza inventarului de acte păstrate, că cea mai veche amprentă sigilară, cum este cea de la 1368, întâlnită pe actul emis de către domnul Țării Românești Vladislav I (1364–1377), reda tipul arhaic de pasăre, care face parte dintr-o anumită specie de vultur⁵², ceea ce explică culoarea neagră. Acest model a fost utilizat până la Vlad I Uzurpatorul (1394–1397), pentru ca, între acesta și Vlad Călugărul (1481–1495), *sigiliile domnilor munteni se vor metamorfoza treptat, de la vulturul inițial la acvila cunoscută în zoologie sub numele de Aquila chrysaetos (acvila aurie)*⁵³.

Subliniind zborul spre înălțimi, demnitate și curaj, dar mai ales existența unui stat creștin, pasărea heraldică a Țării Românești este întâlnită pe actele brâncovenești nu doar în frontispiciu, pe scut, așa cum eram obișnuiți, ci și pe vârful literei inițiale *M*, care introducea formula de devoțiune, conform căreia voievodul mărturisea că are puterea *prin mila lui Dumnezeu*⁵⁴. În unele acte, respectiva pasăre apare alături de alte specii de păsări, eventual cu rol decorativ, albe și mai gingașe, care pot trimite la porumbei, ascunși între ornamentele florale ale invocației simbolice sau ale semnelui Sfintei Cruci, toate aceste detalii sugerând gustul pentru frumos al vremii, dar și autonomia Țării Românești, cu statut de țară creștină, în raport cu Imperiul Otoman, dar de credință islamică, care, în schimbul tributului, le-a permis românilor nu doar din Țara Românească, ci și din Moldova, păstrarea instituțiilor și, implicit, a manifestării întregului tezaur al Ortodoxiei.

Toate acestea oglindesc, printre altele, convingerea românilor că semnul Sfintei Cruci, care apărea în stema țării lor, îi ocrotea, implicit pe conducătorii lor politici și spirituali, crucea fiind armă păzitoare a creștinilor. Acest fapt reiese și din versurile care însoțesc simbolul heraldic, tipărit de către Sfântul Antim Ivireanul († 1716)⁵⁵ pe un *Evhologhion* edi-

⁵¹ Deși era mai aproape de acvilă, pasărea reprezentată era numită, din cauza impreciziei imaginii, când acvilă, când corb, fapt care provenea din lipsa de cunoștințe a pecetarului [Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Maria DOGARU, *Tezaur sfragistic românesc. I: Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390–1856)*..., p. 29; Dan CERNOVODEANU, *Evoluția armeriilor Țărilor Române, de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII–XX)*..., p. 76].

⁵² Adică, științific, *Aegypius monachus*, denumit, popular, vulturul negru sau hoitarul negru, aplecat, în principal, spre consumarea stârvurilor [Dan CERNOVODEANU, *Evoluția armeriilor Țărilor Române, de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII–XX)*..., p. 75]. De precizat, așadar, că doar unele specii de vulturi consumă stârvuri, pe când majoritatea speciilor sunt, în primul rând, prădătoare și preferă prada vie.

⁵³ Dan CERNOVODEANU, *Evoluția armeriilor Țărilor Române, de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII–XX)*..., p. 75.

⁵⁴ Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Maria DOGARU, *Tezaur sfragistic românesc. I Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390–1856)*..., p. 29.

⁵⁵ Despre activitatea acestuia, vezi Conf. Univ. Dr. (actualmente Prof. Univ. Dr. Habil.) Ion Marian CROITORU, *Sfântul Antim Ivireanul – apărător al legii strămoșești*, Râmnicu Vâlcea, Ed. Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului, 2019.

tat la Târgoviște, în 1713: *Acest semn al Crucii ce corbul ivêște / Domnului Constandin, Hristos îl gătește / Să-i fie spre pază, cu bună voire / Și să-l înde-lunge întru stăpânire*⁵⁶.

În același timp, folosirea acestui semn heraldic indică și legătura românilor cu creștinătatea bizantină, după cum reiese și dintr-un *Antologhion* tipărit la Râmnic, în 1705, unde, prin versuri encomiastice, se face o paralelă între împăratul Constantin cel Mare și domnul Constantin Brâncoveanu, în prezent, ambii demnitari, împreună și cu editorul cărții, ierarhul Antim Ivireanul, fiind cinstiți în rândul Sfinților: *Semn strașnic și armă la război prea tare / Den ceriu fu arătat, o, minune mare / O cruce de stéle pre ceriu însemnată / Marelui Constantin Hristos îi arată / Cu slove împrejur scrise râmlenești / Pre toți vrăjmașii tăi, tu să-i biruiești / Acuma și corbul încă o arată / Domnului Constantin într-această dată / Dându-i lui putere cu nădejde bună / Ca să stăpânească, că-i de viță bună*⁵⁷.

Așadar, dincolo de frumusețea ei, decorația actelor de stat muntene sugera o simbolistică aparte, transmițând, iconografic, un mesaj cu referire, în cazul de față, la existența unui stat creștin și, concomitent, la o lume încă atentă la simboluri și la valorile spirituale.

4. Epilog

Analiza motivelor zoomorfe, ornitomorfe și fantastice prezente în decorația hrisoavelor emise în timpul domniei Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu evidențiază complexitatea limbajului vizual, cultivat în cancelaria Țării Românești, la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Departe de a constitui simple adaosuri ornamentale, aceste reprezentări participă la construirea unui discurs coerent despre natura autorității, legitimitatea puterii domnești și identitatea religioasă a statului. Prin integrarea lor în frontispicii, în compoziția literelor inițiale, în proximitatea invocației simbolice a formulei devoțiunii sau a însemnelor heraldice, elementele animaliere și aviare dobândesc o funcție semantică inseparabilă de conținutul juridic și ceremonial al documentului.

În cadrul acestui repertoriu, motivul șarpelui se distinge prin densitatea și ambivalența semnificațiilor sale. Deși tradiția biblică și patristică îi atribuie și valențe negative, asociindu-l ispitei, păcatului, vicleniei sau fățarniciei, contextul în care acesta apare pe hrisoave privilegiază sensurile pozitive consacrate de îndemnul evanghelic la înțelepciune și discernământ. Reprezentat în apropierea Sfintei Cruci, a inițialei formulei „prin mila lui Dumnezeu” sau a simbolurilor puterii domnești, șarpele poate

⁵⁶ Antim Ivireanul. *Opera tipografică*, ed. arhim. Policarp CHIȚULESCU (coord.), Doru BĂDĂRĂ, Ion Marian CROITORU, Gabriela DUMITRESCU, Ioana FEODOROV, București, Ed. Institutului Cultural Român, 2016, p. 178.

⁵⁷ Antim Ivireanul. *Opera tipografică...*, p. 135.

fi interpretat drept expresie a prudenței, înțelepciunii și capacității de dreaptă judecată cerute conducătorului politic. După cum șerpii redați pe cârjele arhieriești evocau discernământul necesar îndrumării spirituale, tot astfel, cei integrați în decorația actelor de cancelarie sugerau înțelepciunea indispensabilă oricărui domn, chemat și, totodată, investit, să asigure o bună chivernisire politică și socială a poporului creștin.

Motivele ornitomorfe completează și nuanțează acest univers simbolic. Unele păsări îndeplinesc cu precădere o funcție estetică, contribuind la echilibrul, simetria și eleganța compoziției, în timp ce altele concentrează semnificații spirituale bine definite. Păunul, de pildă, sugerează, cu referire la tradiția creștină ortodoxă, nemurirea, Învierea Domnului, viață veșnică, incoruptibilitatea sufletului și trezvia duhovnicească, păstrând, totodată, și sensul moralizator al avertismentului împotriva vanității și trufiei. În schimb, acvila cruciată depășește, în mod evident, registrul decorativ, fiind constituită într-un semn heraldic al autorității statale și, concomitent, într-o expresie vizuală a identității creștine a Țării Românești. Prezența ei nu numai pe scutul din frontispiciu sau pe sigiliul domnesc, ci și deasupra inițialei formulei devoțiunii, în asociere directă cu semnul Sfintei Cruci, subliniază raportarea puterii voievodale la o ordine considerată de drept divin.

Prin urmare, asocierea dintre șarpe, păsări, acvila heraldică, Cruce și formula devoțiunii reflectă concepția bizantină și postbizantină asupra raportului dintre autoritatea politică și cea spirituală. Domnul, investit printr-un ceremonial religios și chemat să guverneze „prin mila lui Dumnezeu”, trebuia să întruchipeze virtuțile necesare ocrotirii și conducerii supușilor, după cum arhierul era dator să manifeste discernământ în călăuzirea spirituală a credincioșilor. Decorația hrISOVULUI transpunea, astfel, în registru iconografic idealul simfoniei bizantine dintre Domnie și Biserică, conferind actului juridic o dimensiune teologică și reprezentativă. Într-un context politic marcat de suzeranitatea otomană și de presiunile exercitate de marile puteri vecine, acest limbaj vizual afirma, în același timp, autonomia internă a țării, continuitatea instituțiilor sale și apartenența neîntreruptă la universul spiritual al Ortodoxiei.

Studierea comparativă a documentelor relevă, de asemenea, continuitatea unor practici caligrafice și miniaturistice, care transcend succesiunea voievozilor. Recurența anumitor formule decorative în hrISOAVELE scrise de către aceiași logofeți sugerează existența unor ateliere, filiații artistice și modele de lucru relativ stabile, legate îndeosebi de Târgoviște, veche capitală și important centru cultural al Țării Românești. Deși identificarea copiștilor cu autorii miniaturilor rămâne, în lipsa unor mărturii explicite, o ipoteză care necesită investigații suplimentare, consecvența repertoriu-

lui ornamental oferă argumente pentru aprofundarea cercetării asupra raportului dintre scrib, miniaturist și mediul artistic al cancelariei domnești. Circulația motivelor între hrisoave, manuscrise liturgice, tipărituri și alte forme ale artei confirmă, la rândul ei, permeabilitatea frontierelor dintre cultura ecleziastică și viața politico-administrativă.

Din perspectivă stilistică, decorul cercetat se situează la confluența tradiției bizantine și postbizantine cu influențe orientale și occidentale, receptate prin circulația oamenilor, manuscriselor și tipăriturilor, dar și a mărfurilor. Predominanța ornamenticii florale, utilizarea mai rară, dar semnificativă, a motivelor zoomorfe, ornitomorfe și fantastice, precum și prezența sporadică a miniaturilor iconografice conferă hrisoavelor brâncovenesti o individualitate distinctă în evoluția artei documentare muntenești. Originalitatea lor nu rezidă numai în rafinamentul cromatic și în măiestria execuției, ci, mai ales, în capacitatea de a reuni tradiții artistice diverse într-un ansamblu adaptat funcției solemne a actului de stat.

În concluzie, hrisovul brâncovenesc se afirmă ca o unitate organică de text, imagine și autoritate. Decorația sa nu ilustrează, în mod exterior, conținutul juridic, ci îl interpretează, îl amplifică și îl înscrie într-un orizont spiritual și politic mai larg. Motivele zoomorfe, ornitomorfe și fantastice devin, în această perspectivă, elementele unui vocabular vizual, prin care sunt exprimate virtuțile guvernării, caracterul sacru al investiției domnești, legătura dintre Domnie și Biserică, pe fondul sublinierii unei realități, și anume, identitatea creștină ortodoxă a unui stat menit să-i ocrotească pe români. Hrisoavele cercetate constituie, așadar, nu doar izvoare diplomatice și juridice de primă importanță, ci și mărturii privilegiate ale unei culturi politice specifice românilor, în care actul de guvernare, expresia artistică și legitimarea religioasă alcătuiau un discurs unitar despre ordinea lumii și responsabilitatea puterii.